

Sva ta pitanja dobivaju svoja posebna osvjetljenja ako se promotre pod vidom stilske obojenosti pojedinih riječi i izraza, gdje funkcije književnog jezika dolaze naročito do izražaja. Pri tome nije lako uspostaviti optimalnu ravnotežu između zahtjeva za leksičkom čistoćom i pravilnošću te raznolikih potreba književnog jezika. S većim ili manjim uspjehom ostvaruje se težnja prema postavljenom idealu.⁴²

⁴² George Thomas, *The Origin and Nature of Lexical Purism in the Croatian Variant of Serbo-Croatian*. Canadian Slavonic Papers, vol. XX, str. 404—420.

S a ž e t a k

Zlatko Vince, Filozofski fakultet, Zagreb, UDK 808.62:800.853,
izlaganje na IX. kongresu jugoslavenskih slavista, primljeno za tisak 5. 11. 1979.

LANGUAGE PURITY AND FUNCTIONALITY

(The balance between the requirement for lexical purity and regularity and the different functional needs of standard language)

In the development of the Croatian standard language there has been a desire over the centuries for language purity and regularity, especially in the lexical field. After a short review of such tendencies which were expressed at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the author emphasizes the need for a careful and moderate approach. Various functional requirements in the standard language are of a greater value than exaggerated language purity and regularity.

PRIMJEDBE NA NACRT PROGRAMA

Nastavni program hrvatskog ili srpskog jezika i književnosti za I, II, III. i IV. semestar redovne nastave u završnom stupnju srednjoškolskog (usmjerenog) obrazovanja. — Primjedbe na Osnove nastavnog plana i Prijedlog nastavnog programa. (»Prosvjetni vjesnik« br. 7 od 10. prosinca 1973; Zavod za prosvjetnu-pedagošku službu SRH, Zagreb 1978.)

Zlatan Jakšić — Ante Murn

Program obuhvaća dvije cjeline: a) strujanja u evropskim i nacionalnim književnostima u 20. stoljeću, b) kultura govornog, usmenog i pismenog izražavanja s osnovama stilistike (I. i II. semestar), te osnove teorije književnog jezika sa zahtjevom za sintetiziranjem programa iz osnova fonologije, morfologije, sintakse i leksikologije (III. i IV. semestar).

Osnovni cilj i zadatak Prijedloga nastavnog programa jest: »osposobiti učenika za spontanu, stvaralačku i kritičku komunikaciju s književnim djelima iz suvremene književnosti, izgraditi svjesnoga čitatelja«.

U nastavi predmeta predviđene su najsuvremenije metode (ističe se princip antologijski, princip koleracije, princip aktivnog odnosa prema književnom djelu i dr.).

Nastava pak jezika koncipirana je tako da bi mogla osposobiti učenika za sve oblike jezične komunikacije i objektivno prosuđivanje jezičnih pojava.

Program, dakle, nije usmjeren književno-povijesno, već je osuvremenjen, i u tome je njegova osnovna vrijednost; istovremeno on je pretenciozan — ambiciozan do nerealnosti, i u tome je njegova osnovna slabost.

* * *

Program je naime izrađen na pretpostavkama da su učenici već u pripremljenoj fazi srednjoškolskog obrazovanja ovladali gradivom iz povijesti književnosti zaključno do prvog svjetskog rata, kako to propisuje Nastavni program reformirane škole, te da su u dovoljnoj mjeri stekli potrebna znanja iz teorije književnosti, neophodne za interpretiranje suvremenih literarnih tekstova u skladu sa zahtjevima što ih postavlja moderna metodika nastave.

Međutim, u pripremljenoj fazi srednjoškolskog obrazovanja nagomilano je u svega četiri semestra toliko gradiva iz *povijesti književnosti*, da ga nije moguće racionalno rasporediti u tri ili četiri sata tjedno, koliko je Programom predviđeno.

Program I. i II. razreda pripremljene faze obuhvatio je: srednjovjekovnu književnost naših naroda, renesansu, barok, prosvjetiteljstvo, romantizam, realizam i modernu, dakle književnost od pojave Ćirila i Metoda pa sve do prvog svjetskog rata uz odgovarajuća poglavlja iz svjetskih književnosti. Kao rezultat prenapregnutosti u Programu morala je uslijediti redukcija gradiva u pojedinim razdobljima, koja je u najmanju ruku diskutabilna.

Kao ilustraciju navodimo dio Programa koji se odnosi na realizam. Uz teoretičare realizma (Taine i Bjelinski) koji se obrađuju samo informativno. Program predviđa samo dva evropska pisca (Balzac i Turgenjev). Doduše, Program ostavlja mogućnost obrade i drugih pisaca (Dostojevski, Zola, Flaubert, Gogolj) čiji će broj i izbor zavisiti od struktuiranja gradiva prema određenim kriterijima (tako se kaže u Objašnjenju Programa), na primjer od izbora jednog *tematskog kruga*.

Isti je slučaj i s hrvatskim realizmom jer se i tu preporuča obrada gradiva po tematskim krugovima, i u isto vrijeme smanjuje broj pisaca na minimum (Kovačić, Novak, Kranjčević, uz ponekog »regionalnog« pisca).

Od srpskih pisaca Program predviđa na monografskoj razini obradu dvaju pisaca (Matavulj i V. Ilić), a od slovenskih samo Aškerca s jednom pjesmom, dok se ostali pisci uklapaju ponovno u pojedini tematski krug.

Pa i tako reducirano gradivo za II. razred nije moguće obraditi u cijelosti, pogotovo ne po metodama koje sugeriraju sastavljači, budući da se u istom

razredu mora još obraditi romantizam i Moderna, a uz to izdvojiti najmanje 35 sati za nastavu jezika. Pored toga nastavnik mora izdvojiti i određen broj sati za obradu obavezne i fakultativne domaće lektire koju propisuje Program za I. i II. razred, a ne predviđa posebne satove analize i diskusije u razredu.

Ali što je još teže Program je nerealan s gledišta opterećenosti učenika: lektira za I. razred obuhvaća osam obaveznih djela s oko 900 stranica i devetnaest neobaveznih djela s 2100 stranica, što ukupno iznosi dvadeset sedam djela sa tri tisuće stranice; u II. razredu ima 27 obaveznih djela sa 3780 stranica i 53 neobavezna djela s 11 350 stranica ili ukupno 80 djela s 15 130 stranica!

* * *

Program iz književnosti na završnom stupnju usmjerenog obrazovanja (I, II, III. i IV. semestra) obuhvaća nacionalne i svjetsku književnost 20. stoljeća — od pojave ekspresionizma u razdoblju između dva rata do suvremene književnosti.

U I. i II. semestru literarno-povijesni pristup još nije napušten, ali se inzistira na primjeni stvaralačko-problemske, interpretativno-analitičke i informativno-reproduktivne nastave. Književno gradivo može se obraditi u panoramskom pregledu, po tematskim krugovima i monografski.

U III. i IV. semestru literarno-povijesni pristup napušten je, a kao dominantan oblik nastave ostaje školska interpretacija.

U ostvarivanju ovog programa, koji je idealno zamišljen, pretpostavlja se stupanj književne senzibilnosti i kulture, koji je postignut na temelju programa književnosti i drugih srodnih programa iz prethodnih razreda — kažu sastavljači u uvodnom dijelu Programa.

Iz nacrta Programa vidljivo je da se u završnom stupnju pojmovi i problemi iz *teorije književnosti* izučavaju paralelno s obradom literarnog teksta, što je u osnovi ispravno i logično, ali se nameće pitanje: možemo li analizirati tekst ako učenik ne ovlada onim osnovnim pojmovima iz teorije književnosti, što bi se morali izučavati na općeobrazovnom stupnju pa i prije, u osmogodišnjoj školi.

Iskustvo pokazuje da u završnom stupnju učenici još ne vladaju elementima iz teorije književnosti da bi mogli ulaziti u analize suvremenog književnog djela kako to propisuje novi nastavni program.

Učenici se u III. i IV. semestru još uvijek bore s pojmovima kao što su epsko, epsko-lirsko, balade, sonet, personifikacija, poredba, a da i ne govorimo o versifikaciji, strukturi, kompoziciji i sl.

Mislimo da bi gradivo iz teorije književnosti moralo biti obrađeno *temeljito* i *sistematski* u I. semestru srednjoškolskog obrazovanja kako bi se u završnom stupnju suvremena književnost mogla obrađivati po metodama koje traži program.

Istina, Osnove nastavnog plana i programa predviđaju u I. razredu pripremne faze 25 školskih sati za teoriju književnosti, a pod naslovom Pristup književnom djelu.

U prvom ciklusu obrađuju se književni rodovi i vrste na odabranim primjerima iz naših i svjetske književnosti. »Uporedo s upoznavanjem osobina književnih rodova i vrsta — veli se u Programu — učenici će, na osnovi interpretacije tekstova, upoznavati postupke književne analize, njezinu metodologiju i tehniku. Nastavna cjelina Pristup književnom djelu dat će učenicima *književno-teorijske spoznaje* na osnovi kojih će moći pratiti povijesni razvoj književnosti i ulaziti u interpretaciju književnih djela do kraja školovanja.«

Ali tako uopćenu formulaciju nastavnik može interpretirati po svom nahođenju; nedostaje konkretno *propisano gradivo iz teorije književnosti* koje je nastavnik dužan obraditi, također i adekvatan broj sati koje je nužno izdvojiti.

Drugi problem koji se nameće pri interpretaciji literarnog teksta u I, II, III. i IV. semestru *završnog stupnja* jest problem osposobljenosti nastavnika tzv. starijih i srednjih generacija. Navedena stručna literatura koju propisuju sastavljači programa za III. i IV. semestar novijeg je datuma i bazira se na pojedinim autorima koji u interpretaciji literarnog teksta polaze korak dalje od nedavno korištenih metoda interpretacije.

Najsuvremenije metode podrazumijevaju suvereno vladanje lingvistikom, strukturalizmom, filološkim disciplinama itd. što nastavniku čini posebnu teškoću.

Mora se, na žalost ustvrditi da jedan broj nastavnika ne bi mogao udovoljiti ni onim zahtjevima koje je imala »stara« škola u kojoj su se postavljali manje komplicirani zadaci (povijest književnosti, školske zadaće i sl.).

* * *

Teorija književnog jezika izučava se gotovo na razini filološkog studija, dok se učenici na odnosnom stupnju obrazovanja bore s osnovnim pojmovima iz fonetike, fonologije, morfologije, sintakse i dr.

Isto tako rad na kultiviranju jezičnog izraza usmjeren je k stjecanju »više pismenosti«, a učenici i nastavnici na srednjoškolskom stupnju obrazovanja bore se s problemom nepismenosti, i to u najdrastičnijim oblicima.

Nastavni program pod naslovom »Jezik i stil« predviđa u globalu u I. razredu fonetiku i fonologiju, u II. razredu morfologiju i morfostilistiku, u III. sintaksu sa sintaktostilistikom leksik, leksikologiju, kratak pregled povijesti hrvatskog književnog jezika i dijalekata, a u IV. osnove teorije jezika (književni jezik i jezične norme).

Program je idealno zamišljen i koncipiran u skladu s najnovijim dostignućima, osuvremenjen znanstveno i metodološki. Postavlja se, međutim, pitanje

mogućnosti realiziranja tako koncipiranog programa iz tri razloga: prvo, što je sam jezična materija, onako kako je obrađena, u udžbenicima propisanim za srednje škole (Silić—Rosandić), teško savladiva za učenike na tom stupnju obrazovanja; drugo, što je tako razrađenu materiju gotovo nemoguće obraditi u predviđenom broju školskih sati i treće, što nastavnici nisu još u stanju pronaći prikladne metode s obzirom na okolnost da tako koncipirana materija predstavlja za njih novinu i problem. Zato se događa da učenici nakon završetka srednje škole često znadu nabrojiti više vrsta genitiva (partitivni, posesivni, temporis i sl.), a da pritom ne razlikuju genitiv od akuzativa, ili da mogu nabrojiti sve četiri vrste naglaska, ali nisu u stanju odrediti slog na kojem se on nalazi.

Javna je tajna da mnogi kandidati koji se javljaju za upis na fakultete ne razlikuju prijedlog od veznika, futur od kondicionala, dok su im potpuno strani pojmovi kao morfologija, sintaksa, pogotovo termini kao npr. fonostilistika, kongruencija i sl.

Među studentima Predškolskog odgoja i Razredne nastave na jednoj Pedagoškoj akademiji u Hrvatskoj (školska godina 1978/79) proveden je kraći test i dobiveni ovi rezultati: 12 studenata ne zna dugu množinu imenica *brijeg, snijeg, cvijet*; trinaestero ih ne može sročiti prezent glagola *sjeći* i *reći*; šesnaestero ne zna napisati prezentsku osnovu glagola *piti*; samo jedan je znao napisati glagolski prilog sadašnji od glagola *htjeti* i *biti*; šesnaestero ne zna što je to deminutiv, niti ga umiju izvesti od imenica *crijep, grijeh, korijen*; šestero njih misli da su oblici *varioc, rukovodioc, branioc* sasvim ispravni; za jedanaestero studenata dativi: *bitki, bici, vojski* — ne valjaju; brojne imenice *dvoje, dvojica, četvero* predstavljaju težak problem za osam kandidata, dok devetorica ne znaju kako se pišu složeni brojevi.

U pismenoj zadaći najčešće su ove pogreške: *će mo, Hrvacka, hrvacki, naj bogatiji, najači, po za vršetku, siječam se, djete, u pjesku, nevolim, nemoram, neznam, nedam, nemislite, sendvić, obračao, sa malim pasićem, sa (gitarom, nekim, tobom, njima, nama), s šlagom, s ženom, itd.*

Činjenica je da je nepismenost jednako aktualna kod učenika koji su završili školovanje po starom, kao i onih koji rade po novim programima.

Jesu li tome uzroci u samoj organizaciji nastave, u izboru metoda, u ponuđenim programima i propisanim udžbenicima, ili na to djeluju razni vanjski faktori — pitanje je koje iziskuje detaljniju analizu.

* * *

S ovim problemom u tijesnoj je vezi kultura usmenog i pismenog izražavanja, programirana u općoj srednjoj školi i usmjerenom obrazovanju. Program predviđa savladavanje svih oblika — od najprostijeg do najkompliciranijeg (od prepričavanja i deskripcije do studija i eseja).

U III. i IV. semestru postavljaju se pred učenike u tom smislu maksimalni zahtjevi, tako da bi njihove školske zadaće bile na razini literarnog teksta. Realno stanje sasvim je drugačije: ima učenika koji nisu u stanju korektno napisati najjednostavniji sastav i, što je još poraznije, rečenicu koja bi bila pravilno i jasno sročena s gledišta jezika i stila.

Kultura usmenog i pismenog izražavanja stječe se postupno i sistematski od prvog do zadnjeg razreda, pa zamjerke ne bi smjele biti upućene sastavljačima novog programa, ali se mora određenije postaviti pitanje *minimuma* i *maksimuma*, te broja nastavnih sati koji se mogu izdvojiti kao posebni satovi govornih i pismenih vježbi.

* * *

U nastavi materinskog jezika i književnosti iskrsavaju u praksi i neki novi problemi, uvjetovani reformom nastave, a o kojima novi program nije mogao voditi računa.

Učenici trećeg i četvrtog semestra na završnom stupnju moraju obaviti višemjesečni praktični rad izvan matične škole. Podatak iz jedne škole tehničkog usmjerenja pokazuje kako broj sati iz hrvatskog književnog jezika i književnosti zbog toga nije u globalu bio smanjen, ali su učenici nakon završetka praktičnog rada imali u satnici tjedno po 6, 7, 8, 9 ili čak 11 sati materinskog jezika, i to tako da su istoga dana bila planirana po tri pa čak i četiri sata.

Sasvim je jasno da u tako organiziranoj nastavi, kad se u jednom tjednu mora obraditi tri do četiri pisca odnosno književna djela, učenici nisu u mogućnosti (ni vremenski ni fizički) pročitati domaću lektiru koja će se u razredu obrađivati, bilo u vidu školske interpretacije, monografski ili u sklopu jedne tematske cjeline.

U tako organiziranoj nastavi jedino se mogu primijeniti zastarjele metode usmenog izlaganja.

Drugo je pitanje kako učenike motivirati da pročitaju neko književno djelo, kad u knjižnicama grada nema dovoljan broj primjeraka propisane lektire. Jer da bismo na satu mogli raspravljati o jednom književnom djelu, pretpostavlja se da barem polovica od ukupnog broja učenika mora to djelo pročitati.

U našem gradu imamo samo po jedan primjerak Prousta (Put k Swannu), K. Čašule (Vrtlog), Slamniga (Bolja polovica hrabrosti), Ionesca (Stolice), Hienga (Bulažnjenje o razbijenom autobusu), Lalića (Lelejska gora), Miljkovićeve i Dizdareve pjesme, a Brechtov »Kavkaski krug kredom« ne posjeduje nijedna knjižnica. U školskim knjižnicama, što se tiče lektire za IV. razred, stanje je još teže.

Osim toga u programu su predviđena neka djela prevedena pred dvadesetak godina i ne mogu se nabaviti niti u antikvarijatima. Hiengova pripovi-

jetka nalazi se samo u Antologiji jugoslavenske proze ili u izboru njegovih prevedenih pripovijedaka izdanih pred petnaestak godina! Čak i najnovije djelo, Slamnigov roman »Bolja polovica hrabrosti«, nemoguće je bilo gdje naći (tek u srpnju o. g. tiskano je II. izdanje!).

Osjetljivo i delikatno je pitanje fakultativne nastave materinskog jezika i književnosti za koju je više puta rečeno da mora učenika osposobiti za studij predmeta, pa stoga u radu treba primjenjivati najsuvremenije istraživalačke metode.

Nastavnici u srednjoj školi nerado se prihvaćaju tog posla jer ne nailaze na razumijevanja školskih organa uprave, koji fakultativni rad shvaćaju drugačije, na svoj način.

* * *

Da zaključimo: nastavni program na završnom stupnju srednjoškolskog (usmjerenog) obrazovanja obuhvaća gradivo iz književnosti 20. stoljeća, inzistirajući na reprezentativnim djelima iz svjetske i nacionalnih književnosti. U nastavnoj praksi inaugurira najsuvremenije metode, ističući interpretaciju teksta kao dominantan oblik rada u razredu.

Program je dakle idealno koncipiran i još idealnije zamišljen.

Međutim za uspješno realiziranje Programa reformirana škola ne pruža još odgovarajuće radne uvjete (opremljenost, knjižnica, satnica, vrijeme, nastavnik).

Učenici na završnom stupnju ne vladaju u dovoljnoj mjeri znanjima iz teorije književnosti, iz povijesti književnosti i posebno jezičnom materijom, što je osnovni preduvjet za primjenu suvremenih metoda u nastavi književnosti.

Sastavljačima Programa služi na čast što materinskom jeziku daju ono mjesto u Programu koje mu u školi pripada, ali Program ne iznalazi najprikladnija rješenja s obzirom na zatečeno stanje u toj oblasti nastave.

S a ž e t a k

Zlatan Jakšić i Ante Murn, Filozofski fakultet, Zadar, UDK 372.461, izlaganje na IX. kongresu jugoslavenskih slavista, primljeno za tisak 12. 11. 1979.

ЗАМЕЧАНИЯ ПО ПОВОДУ ПРОЕКТА ПРОГРАММЫ ПО ХОРВАТСКО-СЕРБСКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ В III И IV КЛАССАХ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Программа по литературе предполагает ознакомление учащихся с выдающимися писателями XX века, выдвигая школьный анализ литературного текста, как основной прием преподавания.

Программа по языку предполагает изучение языковых дисциплин почти что на уровне университетского курса и умение учащихся выражать свои мысли в сложнейших письменных формах (на уровне написания эссе).

Программа задумана идеално, но претенциозна до нереальности. Так как учащиеся не владеют в достаточной мере элементами грамматики и орфографии, слабо подготовлены к написанию самостоятельных письменных работ, а знания по теории и истории литературы, полученные в двух предыдущих классах не обеспечивают нужной подготовки для анализа литературного текста.

PITANJA I ODGOVORI

KAKO SE KAŽE KAD JE ŽENA SUDAC?

Čitatelj M. P., odvjetnik iz Splita, pita koju riječ valja upotrebljavati kad se govori o ženi sudcu.

»Je li ispravno 'sudica' (kao svetac—svetica) ili 'sutkinja' (što se često čuje)?«

Očito je da čitatelj smatra, iako to izričito ne kazuje, da nam je naziv za ženu suca potreban, samo pita koji. Stoga bih to pitanje malo proširio: treba li uopće kad je sudac žena posebna riječ, a ako treba, onda koja?

Jasno je da moramo poći od ravnopravnosti spolova, ali se ona u jeziku može ostvariti dvojako:

prvo, da se za svako zanimanje bez obzira obavljao ga muškarac ili žena upotrebljava jedna riječ ili, drugo, da se ravnopravnost spolova očituje i u ravnopravnoj upotrebi dviju imenica: muškoga roda za muškarce i ženskoga za žene.

U našem se jeziku ostvaruju obje mogućnosti, ali ne u podjednakoj mjeri.

Prva se mogućnost ostvaruje u izrazitoj, gotovo potpunoj prevlasti imenica m. roda za sva zanimanja. To dolazi odatle što je m. rod u jeziku neobilježen, što ima izrazitu pretežnost i zbog društvenih razloga (stotine zanimanja u početku su obavljali samo muškarci). Rijetko se događa da bi muškarci obavljali izrazito ženska zanimanja. Koliko se to i događa, nije nam poznat ni jedan primjer da bi se za muškarce upotrebljavala imenica koja se dotad upotrebljavala samo

za žene. Kažu da danas muškarci počinju obavljati zvanje medicinske sestre, čujemo da postoji kolebanje između naziva *medicinska sestra* — *medicinski brat* — *bolničar*, ali prave potvrde za to nemamo.

Obratno je znatno češće, da žene obavljaju zanimanja koja su prije obavljali samo muškarci, i postoji jaka težnja da imenice m. r. budu zastupnik obaju spolova. Zato se često mogu naći ovakvi primjeri:

Marija Horvat, liječnica

Marija Kovačević, profesor,

pogotovu u popisima zanimanja, u rubrikama obrazaca i sl. Starija težnja da se u obrascima naznačuju oba spola: *učenik/učenica*, *učenik(-ica)* i sl. zbog nepraktičnosti danas se može naći veoma rijetko. Pomuškarčivanje ženskih naziva bilo je predmet nekoliko članaka u našoj lingvističkoj literaturi, ali problem nije dokraja riješen. Ipak, težnja da se ravnopravno upotrebljavaju obje imenice, već prema spolu koji označuju, nije u našem jeziku izgubila bitku. Snažno je podupire činjenica što u jeziku imamo na tisuće parnih imenica tipa *Hrvat-Hrvatica*, *Madžar-Madžarica*, *liječnik-liječnica*, *odvjetnik-odvjetnica*, *profesor-profesorica*, *starac-starica*... Stoga možemo reći da to zapravo čini jezični sustav, a prva je težnja narušavanje toga sustava. To je krupan razlog da se lingvist zalaže za upotrebu imenica prema spolu.

Uz taj je razlog veoma važan i još jedan. Kad bismo i dopustili da se zatiru jezične razlike parnih imenica, ne bismo mogli doki-